

Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України

У статті розглянуто основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Виявлено динаміку експорту та імпорту товарів, визначено регіональну й товарну структуру експорту та імпорту, основні тенденції й характерні риси. Проведені дослідження дали підставу виділити рівні та згрупувати негативні чинники впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств: зовнішні (макросередовища – чинники глобального середовища, фінансово-економічні, інституційного характеру, політичні), безпосередні (проміжного середовища – геополітичні, законодавчо-нормативні, регуляторні, фінансово-економічні); внутрішні (мікросередовища – техніко-технологічні, фінансові, управління, кадрового забезпечення). Узагальнено та згруповано проблеми розвитку й визначено напрями вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств України.

Ключові слова: підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, сальдо, управління, розвиток.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зовнішньоекономічна діяльність відіграє вирішальну роль в умовах посилення інтеграційних процесів, забезпечує передумови активного розвитку підприємств на інноваційній основі, що визначає конкурентні переваги на світовому ринку товарів та послуг через упровадження комплексу сучасних форм, методів міжнародних економічних відносин, техніко-технологічного вдосконалення виробництва, підвищення продуктивності праці, якості продукції та послуг.

Водночас зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) підприємств сприяє відтворенню експортного потенціалу країни, залученню іноземних інвестицій, формуванню економіки відкритого типу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України розглянуто в роботах О. Амоші, Ф. Бутинця, В. Бойка, П. Гайдуцького, В. Гейця, С. Дем'яненка, А. Кандиби, В. Топіхи, А. Кредісова, С. Кваші, А. Мокія, П. Саблука, М. Парсяка, С. Соколенка, А. Коверги та ін. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, узагальнення проблем ЗЕД найчастіше здійснено на макро- й мезорівні. На рівні підприємств дослідження мали певне спрямування, без комплексного підходу до визначення проблем та обґрунтування перспективних напрямів їх розв'язання.

Мета й завдання статті. Мета статті – розкриття основних проблем зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Основні завдання – вивчення динаміки експорту та імпорту товарів; визначення регіональної й товарної структури експорту та імпорту; виявлення чинників впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємств України; узагальнення й групування проблем їхнього розвитку; визначення напрямів удосконалення системи управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств для підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Динаміка експорту дає підставу визначити кілька етапів: 1996–2008 рр. – зростання обсягів експорту (крім 1998 та 1999 рр.); 2008–2010 рр. – спад; 2010–2012 рр. – зростання; 2012–2014 рр. – знову спад. Проте зауважимо, що з 2000 до 2013 р. обсяги експорту зросли в 4,35 раза. Обсяги імпорту коливалися більше: 1996–1999 рр. – спад; 1999–2008 рр. – зростання; різкий, майже удвічі спад – у 2009 р., далі, до 2012 р. – зростання й у 2013 р. – знову спад. Із 2000 до 2013 р. обсяги імпорту зросли в 5,5 раза (рис. 1).

Як видно з рис. 1, за досліджуваний період обсяги імпорту частіше переважали обсяги експорту. Негативні тенденції в ЗЕД України спостерігали в 1996–1999 рр. та з 2005 р. До того ж темпи процесів імпортозаміщення суттєво зросли. За 2005–2013 рр. від'ємне сальдо зросло більш ніж у сім разів (із 1907,9 до – 13666,1 млн дол. США).

Вивчення низки публікацій [1–5] та дані табл. 1 дають підставу узагальнити, що в Україні незадовільна структура експорту з чітким домінуванням сировинних матеріалів та напівфабрикатів.

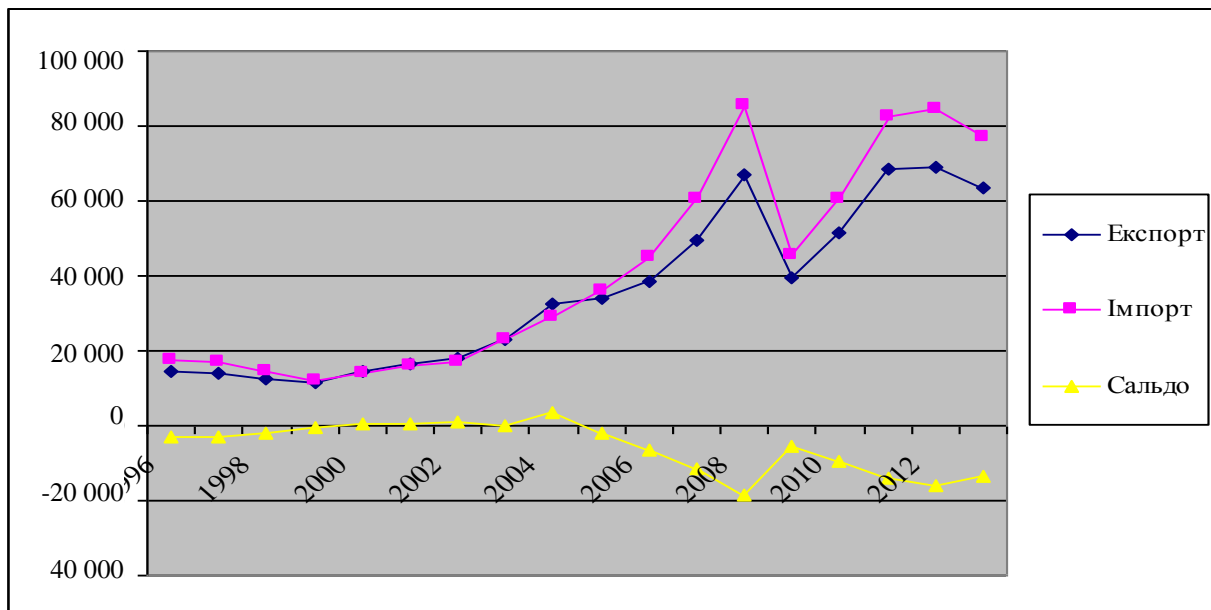

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту України

Таблиця 1

Товарна структура зовнішньої торгівлі за січень–листопад 2014 р.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%
Усього	50113594,9	100,0	49820392,1	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	941211,4	1,9	1012299,6	2,0
II. Продукти рослинного походження	7786590,9	15,5	1816232,6	3,6
10 зернові культури	5883730,0	11,7	341853,9	0,7
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	3546797,3	7,1	258063,9	0,5
IV. Готові харчові продукти	2841520,2	5,7	2361577,4	4,7
V. Мінеральні продукти	5800466,3	11,6	14735879,0	29,6
26 Руди, шлак і зола	3258413,4	6,5	614390,3	1,2
27 Палива мінеральні; нафта, продукти її перегонки	1960421,1	3,9	13853787,6	27,8
Газ природний	–	–	5154534,7	10,3
VI. Продукція хімічної промисловості	2876308,9	5,7	6176770,9	12,4
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	553987,2	1,1	3361993,6	6,7
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	926726,1	1,8	1177868,3	2,4
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	727045,3	1,5	1731197,2	3,5
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	14251845,8	28,4	3087313,7	6,2
72 Чорні метали	12083710,8	24,1	1207595,0	2,4
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	5320848,9	10,6	7980700,7	16,0
84 Реактори ядерні, котли, машини	2813683,7	5,6	4553576,9	9,1
85 Електричні машини	2507165,2	5,0	3427123,8	6,9
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1462031,9	2,9	2468138,4	5,0

Примітка. Джерело [6].

Зокрема, у 2014 р. збереглися тенденції попередніх років щодо значної частки зернових культур (11,7 %), мінеральних продуктів (11,6 %), чорних металів (24,1 %). На всі машини, обладнання й механізми припадає 10,6 %. Структура імпорту дещо інша: мінеральні продукти – 29,6 %, палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки – 27,8 %, природний газ – 10,3 %, продукція хімічної промисловості – 12,4 %, машини, обладнання й механізми – 16 %. Отже, для України характерні низькі показники експорту високотехнологічних товарів. Це вказує на те, що основні конкурентні переваги української економіки пов'язані з перевагами у вартості природних ресурсів та робочої сили.

Географічну структуру ринків експорту й імпорту України відображено на рис. 2 і 3. В обох випадках найбільші обсяги припадають на країни СНД, лідирують серед яких РФ та Казахстан. В експорті ця тенденція особливо проявляється з 2005 р., що призвело до суттєвої залежності України від економічного стану й торговельної політики уряду країн СНД, насамперед – Росії.

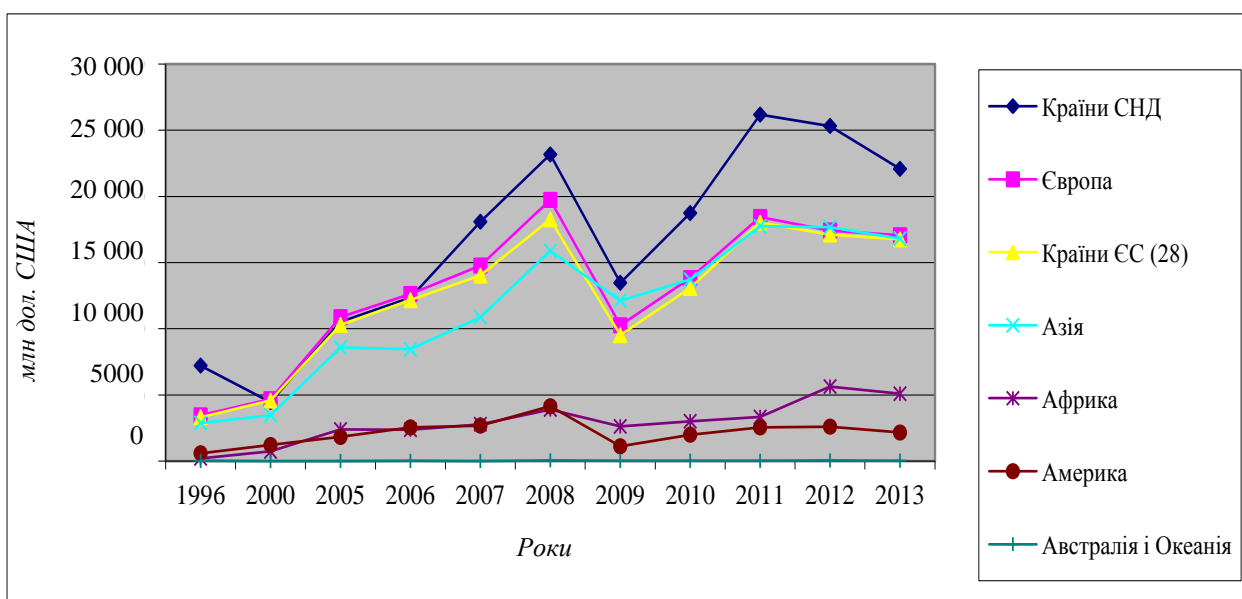

Рис. 2. Географічна структура експорту товарів

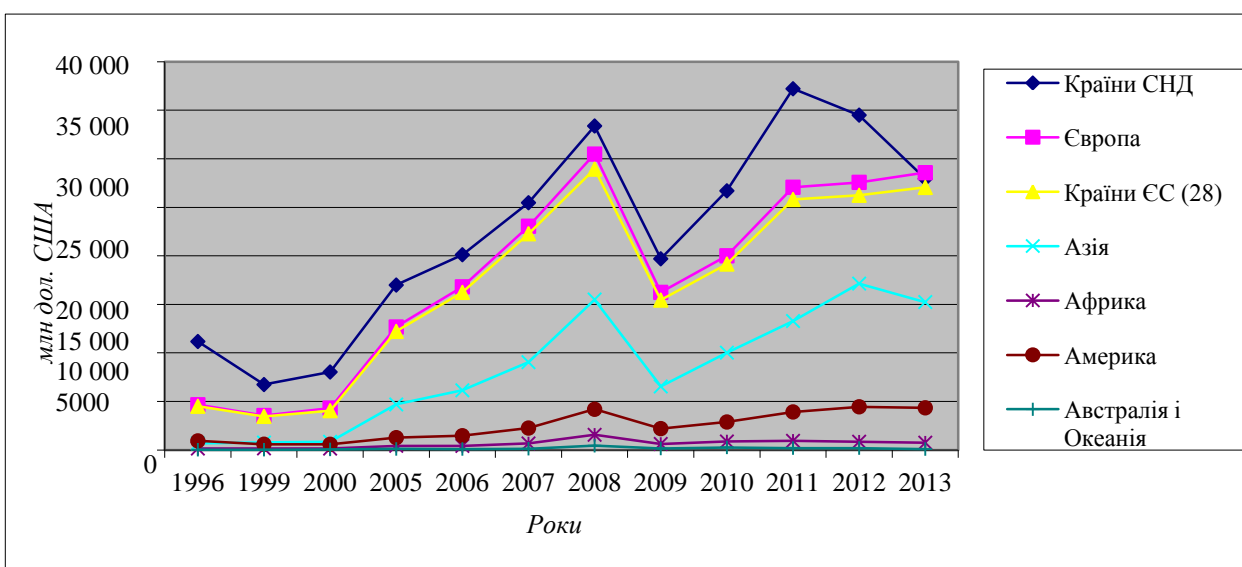

Рис. 3. Географічна структура імпорту товарів

Детальніше розглянемо географічну структуру зовнішньої торгівлі товарами за 2013 р. Зазначимо, що, порівняно з 2012 р., відбувся спад як у структурі експорту, так і імпорту. Проте в деякі перспективні

країни експорт зростав, зокрема в Нідерланди – 125,5 %, Францію – 125,7 %, Китай – 153,4 %. Імпорт зріс із Польщі (114,1 %), Угорщини (120,8 %). Позитивне сальдо збереглося з країнами Азії та Африки, проте воно на порядок менше, ніж негативне з іншими країнами. Проведений аналіз засвідчив, що в Україні для зовнішньої торгівлі з економічно розвиненими країнами характерне від'ємне сальдо, а позитивне – із країнами, які перебувають приблизно на однаковому рівні економічного розвитку.

Проведені дослідження дають змогу виділити рівні та згрупувати негативні чинники впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Пропонуємо розглядати три рівні чинників: зовнішні (чинники макросередовища), безпосередні (чинники середовища зовнішньоекономічної діяльності підприємств); внутрішні (чинники мікросередовища).

Основними групами зовнішніх чинників, що стримують розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств, є чинники глобального середовища, фінансово-економічні, інституційні, політичні. Коментуючи основні з них, зауважимо, що ті чи інші впливи носять «міжгруповий» характер, оскільки формування економічної взаємодії і її середовища на міжнародному рівні визначається сукупним впливом різних чинників. Зокрема, до першої групи можна віднести наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр.; високий рівень конкуренції на світових ринках; бар'єри входу на ринки розвинених країн; сформований розподіл сфер та зон впливу й спеціалізацію провідних компаній світу [3; 4; 7].

Низький рівень інвестиційної привабливості та несприятливий інвестиційний клімат не дають змогу отримати достатньої кількості, насамперед, фінансових ресурсів для розвитку підприємств, упровадження сучасних технологій, технічного переоснащення, наукових розробок, упровадження інновацій. Крім того, для більшості сфер діяльності характерні тривалі терміни окупності інвестицій, несприятлива динаміка цін, інфляційні процеси тощо. Варто визнати як дестимуляційні кредитну (недоступність кредитних ресурсів), податкову (конфіскаційний характер), валютну та митну політики держави.

Негативний вплив чинить нестабільна політична ситуація в Україні, високий рівень корупції й недовіри до держави як гаранта виконання угод та контрактів, неформальні відносини між органами державної влади й бізнесом, лобіювання інтересів олігархічних кланів. Для України характерне явище недобросовісної конкуренції в ЗЕД за всіма пунктами ст. 85 Закону «Про конкуренцію Європейського Співтовариства (ЄС)», зокрема непряме фіксування цін, поділ ринків і джерел постачання, застосування різних умов до однакових угод із різними торговими сторонами.

Основними групами негативних чинників безпосереднього середовища розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств є геополітичні, законодавчо-нормативні, регуляторні, фінансово-економічні.

Геополітичний чинник найперше варто розглядати як можливість економічного подолання географічних меж ринків, географічний бар'єр входу на зовнішні ринки, неможливість чи утрудненість переміщення товарів, значні додаткові витрати на перетинання кордонів. По-друге, це активність співпраці, яка визначається членством в міжнародних об'єднаннях, численність й ефективність виконання міжнародних угод щодо економічної співпраці.

Незважаючи на активне використання міжнародних норм, законодавча база України у сфері ЗЕД недосконала. Особливо громіздка процедура збирання документів і реєстрації суб'єктів ЗЕД. Суттєвим недоліком вважається відсутність чіткої стратегії та недосконала зовнішньоекономічна політика держави. Варто вказати на не завжди обґрунтовані й прозоро сформульовані адміністративні заходи, зокрема це стосується нетарифного регулювання ЗЕД.

Не менш істотні й проблеми нераціональної географічної структури експорту продукції вітчизняних підприємств і малоперспективна модель міжнародної спеціалізації України [3]. У зазначеному джерелі наголошено, що, зокрема, машинобудування, здебільшого зорієнтоване на ринки Росії та країн СНД, у той час як більш перспективні ринки європейських країн. Структура експорту України визначається не перевагами продукції українських підприємств, а потребами зарубіжного ринку й спеціалізацією її економіки, що обумовлює інерційність галузевої та товарної структур економіки України.

Найбільшим негативним чинником – ефект імпортозаміщення, що свідчить про незахищеність і нерозвиненість внутрішніх ринків України. Це – наслідок неправильної, на нашу думку, не лише зовнішньоекономічної політики держави, а й економічної загалом.

Відсутність належного ресурсного забезпечення, велике технологічне відставання від розвинених країн, низький рівень якості більшості товарів призводять до незадовільної структури експорту, основа якої – сировинні матеріали, напівфабрикати.

Існують досить вагомі недоліки в інфраструктурному забезпеченні ЗЕД: недосконалість митного обслуговування та митних процедур, фінансових розрахунків, проблеми транспортування й зв'язку; служб із надання консалтингових, інформаційних та інших ділових послуг тощо.

Серед внутрішніх чинників доцільно виділити такі групи: техніко-технологічні, фінансові, управління, кадрового забезпечення.

Обладнання та технології, які не відповідають сучасному рівню розвитку, негативно відображаються на витратах, показниках якості й технічних параметрах продукції, а отже – невідповідності світовим стандартам, що не дає змоги конкурувати з іноземними аналогами. Через фінансові труднощі підприємства не здатні швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, оновлювати обладнання, технології, асортимент продукції, удосконалювати її. Крім того, через низьку ефективність експортних операцій, що є наслідком високих витрат на виробництво, ЗЕД підприємства стає низькоприбутковою. Підприємствам не вистачає обігових коштів за складного механізму залучення зовнішніх джерел фінансування. Недостатньо уваги приділено підбору, мотивації та розвитку персоналу – основної рушійної сили розвитку підприємства. У більшості підприємств – суб'єктів ЗЕД – малий ефект досвіду, що не дає змоги зосередитися на тих напрямках спеціалізації, які б сформували конкурентні переваги для виходу на зовнішні ринки.

Суттєва проблема – неефективність системи менеджменту ЗЕД, відсутність стратегічного й маркетингового підходів в управлінні підприємством. Найчастіше використовують прийом короткотермінового пристосування.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Визначені проблеми дають змогу систематизувати й чітко визначити напрями їх подолання для забезпечення ефективної ЗЕД підприємств. На нашу думку, основою є зміни інституційного характеру, які включають формування ефективного, стимуляційного нормативно-правового поля діяльності підприємств – суб'єктів ЗЕД, суттєвий момент – удосконалення організаційного забезпечення ЗЕД на основі прозорих і простих процедур митно-тарифного та нетарифного регулювання. Суттєва роль інституційного складника у формуванні привабливого інвестиційного клімату, інноваційної діяльності, трансферу технологій.

Потребує перегляду зовнішньоекономічна політика держави щодо підтримки національних виробників, нарощування їхнього експортного потенціалу, усунення ефекту імпортозаміщення, оптимізації товарної й географічної структури експорту-імпорту. Потрібно збільшувати частку в експорті готової продукції, а в імпорті – зменшувати частку палива, екологічно шкідливої, неякісної продукції й товарів широкого вжитку.

Основні способи нарощування потенціалу зовнішньоекономічної діяльності підприємств – створення сприятливих економічних умов для збільшення випуску вітчизняної продукції та надання послуг за рахунок модернізації виробництва, упровадження інновацій, розвитку науково-технічного потенціалу, запровадження спеціальної системи кредитування обігових коштів виробників, упровадження енерго- й ресурсозберігальних технологій, підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва, залучення до управління підприємствами висококваліфікованих фахівців.

Потребує вдосконалення система управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств за допомогою впровадження стратегічного підходу, здійснення маркетингових досліджень, формування оптимальної структури управління, обліку, аналізу й контролю для формування ефективного інформаційного забезпечення для прийняття рішень у сфері ЗЕД.

Названі напрями розвитку підприємств повинні системно відобразитись у стратегіях розвитку ЗЕД підприємств та зовнішньоекономічній політиці держави. Тому перспективами подальших досліджень вважаємо розробку пропозицій щодо формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств.

Джерела та література

1. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ : монографія / А. А. Мазаракі, В. В. Юхименко, О. П. Гребельник, Т. М. Мельник [та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 309 с.
2. Борисова Л. П. Позиционирование Украины на рынке товаров и услуг в восточном партнерстве / Л. П. Борисова // Бізнес-інформ. – 2012. – № 3. – С. 78–82.
3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогно-

зування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ЮЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

4. Барташевська Ю. М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи / Ю. М. Барташевська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19–25.
5. Геєць В. М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізацій них викликів : [монографія] : у 2 ч. – Ч. 2 / за ред. В. М. Геєця, А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 273 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Маталка С. М. Управління ефективністю зовнішньоекономічної діяльності підприємств : монографія / С. М. Маталка. – Луганськ : Ноулідж. – 2011. – с. 210.

Черчик Лариса. Основные проблемы внешнеэкономической деятельности предприятий Украины.

В статье рассмотрены основные проблемы внешнеэкономической деятельности предприятий Украины. Обнаружена динамика экспорта и импорта товаров, определена региональная и товарная структура экспорта и импорта, основные тенденции и характерные черты. Исследования дали возможность выделить уровни и сгруппировать негативные факторы влияния на развитие внешнеэкономической деятельности предприятий: внешние (макросреды – факторы глобальной среды, финансово-экономические, институционального характера, политические), непосредственные (промежуточной среды – геополитические, законодательно-нормативные, регуляторные, финансово-экономические); внутренние (микросреды – технико-технологические, финансовые, управления, кадрового обеспечения). Обобщены и сгруппированы проблемы развития и определенно направления усовершенствования внешнеэкономической деятельности предприятий Украины.

Ключевые слова: предприятие, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, сальдо, управление, развитие.

Cherchyk Larysa. The Main Problems of Ukraine International Business. In the article the basic problems of foreign economic activity of enterprises in Ukraine. The dynamics of exports and imports of goods identified regional and commodity structure of exports and imports, trends and characteristics. Past studies have identified group level and negative factors influence the development of foreign economic activity of enterprises: external (macro-factors of the global environment, financial, economic, institutional, political), direct (intermediate environment-geopolitical, legal and regulatory, regulatory, financial economic); internal (micro- technical, technological, financial, management, staffing). Overview and grouped problems of development and improvement directions of foreign economic activity of enterprises in Ukraine.

Key words: enterprise, foreign economic activity, export, import, balance, management, development.